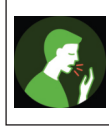

mål+²mæle

Jysk særgrammatik, der Hans og et par rettelser

Læserspørgsmål og svar på *side 2*

Drøm eller virkelighed?

Seán D. Vrieland får os til at lukke øjnene og drømme os tilbage til dengang upersonlige verber var comme il faut *side 8*

Kan man undersøge nys lingvistisk?

Jaah-...TJU! Ken Farø hjælper os med at få stillet nys-gerrigheden på *side 13*

Fuck, skat. Nu er der igen bandeord i avisen!

Marianne Rathje og Johanne Niclasen Jensen indkredser dem på *side 19*

Runekrimskrams og andre måske-tekster

Dorthe Duncker undersøger tekstens ontologi på *side 26*

Et hav af spørgsmål

Dette nummers Sprogviden fisker i rørt vande. Se *bagsiden*

Spørgsmål og svar om sprog **2**

Side 9-etymologien: Held og lykke **6**

Jeg drømte mig en drøm i nat **8**

Nyset i lyset – af sprog **13**

Bandeord i aviserne – før og nu **19**

Hvad står der? Står der noget? **26**

Sprogviden **32**

Væren huses af sproget.
Martin Heidegger

Spørgsmål og svar om sprog

Denne brevkasse bringer spørgsmål og svar om sprog, men også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går du rundt og tænker på sproglige spørgsmål, så send et brev om dem til redaktionen. Vi vil svare på brevet hvis vi kan. Ellers kender vi nok nogen vi kan sætte til det. Send brevet til:

redaktion@malogmaele.dk

? Særjysk grammatik

Min mormor boede det meste af sit lange liv i Holstebro. Hun talte som »pæne« folk i byen med et let jysk præg, kun enkelte ord og udtryk undrede os københavnske børnebørn. Fx kaldte hun os »sødte« i stedet for »skat« eller lignende. En anden pudsighed var hendes flertalsbøjning af fx *lår* og *ben*. Hun sagde (men skrev ikke!) *låre* og *bene*. Kan det være dialektalt, eller er det bare gammeldags? Jf. »Nu hvile deres bene« i nationalsangen. Mormor var født i Åbenrå i ca. 1875, altså mens byen var tysk. Men hun har næppe gået i tysk skole.

Lis Steenstrup Levinsen

! De traditionelle dialekter havde deres egen udtale og grammatik samt deres eget ordforråd, ligesom egentlige sprog. En særlig kombination af disse sprogligt karakteristiske træk kunne vise, om en person kom fra det ene eller det andet sted. I dag taler dansker-

ne ret ens, og de geografiske forskelle er blevet knap så udtalte. Et meget kendt grammatisk træk i jysk dialekt er den bestemte artikels placering, herunder den foransatte bestemte artikel i vestjysk, fx *æ hus*, som blev beskrevet i *Mål & Mæle* 25:4, s. 14–21.

Det er ikke usædvanligt, at de traditionelle dialekter gemmer på ældre bøjningsformer, der for længst er forsvundet fra rigsdansk (som har pluralisformer på *-e*, *-er*, *-s*, eller samme form som i singularis). Dette gælder således også for formerne *bene* og *låre*. *Ordbog over det danske Sprog* (bd. 2 fra 1920) skriver, at substantivet *ben* i poetisk sprog i pluralis er *bene* hos bl.a. Holberg og Oehlschläger, fx »Nu hvile deres bene«. En sådan ældre bøjningsform finder vi også i forskellige jyske dialekter, dog udtales de lidt forskelligt. Det skyldes, at det sidste, tryksvage *-e* i jysk altid bliver apokoperet, dvs. falder bort, og det erstattes som regel med noget andet. Således har *Jysk Ordbog* en god kilde fra Salling, halvøen nord for Skive; her udtales tostavellesformen som *bjæn·*, uden hørbart *-e* til sidst (apokope), men i stedet for med lang konsonant. I Sønderjylland kan *bene* if. *Jysk Ordbogs* kilder udtales som *benær(ə)*, som måske kan blive til *bene* – omkring Holstebro kan *-er* udtales som *-e*. Også substantivet *lår* har tidligere haft pluralisformen *låre*, if. *Ordbog over det danske Sprog* bl.a. i 1600-tallet hos ordbogsmanden

Mathias Moth. I *Jysk Ordbogs* seddelsamling, dvs. det empiriske, excerperede materiale, ordbogen redigeres ud fra, optræder også pluralisformen med -e, dog oftest syd for Kongeåen. Her udtaltes *lære* som *lää*, som passer med *lære*.

Endelig optræder *sødte* for »skat« også i *Jysk Ordbogs* seddelsamling. Ordet er endnu ikke redigeret (*Jysk Ordbog* er nået til *ly-*), men så vidt jeg kan vurdere, er det et relativt nyt ord. Den specifikke udtale dukker op gennem hele området, og den må betegnes som en læseudtale af skriftens *d* i *søde*, så det kommer til at lyde som *søtte*. Faktisk gemmer seddelsamlingen også på formen *søtte* med præcis den samme udtale, men som betegnelse for en træ-kugle, især drengene anvendte i spillet at *slå søt*. Heri skulle *søtten*, trækuglen, slås med en kæp ind over en linje, eller ind i et hul, over på modstanderens banehalvdel.

Inger Schoonderbeek Hansen,
lektor og redaktør ved *Jysk Ordbog*,
Institut for Kommunikation og Kultur,
Aarhus Universitet

? Bestemt artikel foran personnavne på tysk

Jeg har netop set *Der Bergarzt*. Lige fra min gymnasietid har jeg spekuleret på forskellen mellem *die Klara* og *Klara* osv. Der må da kunne siges andet end i Houken & Stenbjerres §48.2: »I daglig tale, men ikke i skriftsproget, sættes der ofte artikel foran egenavne, f.eks. *Wo ist der Karl? Der Meyer fehlt heute*«. Jeg forestiller mig, at *die Asta* og *die Gitte* betyder »den berømte Asta« hhv.

»den berømte Gitte«, men ellers er jeg ikke blevet klogere på dette punkt end i gymnasiet. Jeg har ikke tyret videnskabelige grammatikker – tyskerne er jo så grundige, at man tit føler sig dummere end før læsningen. Kan I gøre mig klogere uden at sprænge mit gamle hoved?

der Lars (kan man vel for pokker ikke skrive?) Brink, professor i nordisk sprog og litteratur, Bagsværd

! Jeg går ud fra, at du refererer til tv-serien *Der Bergdoktor*. Din uintenderede ændring af titlen er nok en »hypergermanisme«, med det (ubevidste) rationale, at når der findes flere ækivalenter på fremmedsproget, så vælges ofte den, der ligger udtryksmæssigt fjernest fra modersmålet, altså *Arzt* frem for det aktuelle *Doktor*. Men serien hedder jo nu engang det, den hedder.

Til sagen: Der er store forskelle mellem dansk og tysk, hvad angår eksplicit definded af navne, jf. fx *der Jupiter*, *die UNO (FN)*, *die Schweiz* og *der Don* (floden), som alle har fast artikel. Med hensyn til personnavne er der i mellem- og øvretysk, dvs. i de regionale sprogvarianter, der tales syd for Alsace og Erzgebirge (*Der Bergdoktor* foregår i den østrigske del af Tyrol, altså i det sydligste øvretysk), grundlæggende mulighed for at vælge mellem nul- og bestemt artikel. Men i talesproget i det sydtyske område såsom Bayern, Østrig og Schweiz er den bestemte artikel foran personnavne ofte dominerende. Tendensen gælder ikke i standardsproget. Her er nulartiklen normen overalt

i det tysksprogede område.

Bestemt artikel ville normalt svare til bøjningsendelsen *-en/-et* på dansk, men ikke i denne kontekst. Bestemthedsbøjning af personnavne har i dansk ikke gang på jord. Bøjningsformer som **Metten* og **Tom'en* er simpelthen ugrammatiske. I modsætning til andre navne, hvor artiklen er obligatorisk, udtrykker artiklen foran personnavne noget i tysk. Det har både noget med (a) bekendthed, (b) intimitet, (c) emotionalitet, og (d) stilistik at gøre. Man fortæller med artiklen, at den omtalte person er en, man kender (og forudsætter den tillige kendt af modtager). Samtidig udtrykker man, at man har en emotionel indstilling til vedkommende: positiv eller negativ. Stilistisk befinder vi os på det uformelle plan.

Ligesom ved andre sprogspecifikke fænomener kan og skal der ikke altid findes en modsvarighed på dansk. Man må nogle gange bare acceptere, at andre sprog har træk, som dansk ikke besidder. Men vil man partout finde en nogenlunde tydeliggørende dansk oversættelse, kunne det være fx *vores* eller *gode gamle* ... I en negativ optik kunne det formuleres *de(n) satans/pokkers* ... Men ofte vil man lade den være uoversat.

Det virker umiddelbart paradoksalt at samme artikel kan betyde både noget negativt og positivt. Men det er ikke ukendt fra grammatikken, hvor fx diminutivafledning kan udtrykke både en kærlig og nedladende indstilling. Her er et indiskutabelt aversivt eksempel: »Heute können Sie sagen, der Kohl

ist ein arschloch« (»I dag kan De sige, at Kohl er et røvhul«). Fænomenet begrænser sig altså ikke til fornavne. Også efternavne får bestemt artikel, fx: »Der Bismarck ist noch da. Er wird derzeit verarztet auf seinem Podest im Alten Elbpark« (»Bismarck er her stadig. Han får i øjeblikket førstehjælp på sit podie i Alter Elbpark«).

Men hvordan forklarer man brugen af bestemt artikel ved KENDISSER? Artiklens funktion af intimitet og emotionalitet kan også overføres til »kendte«. Når man taler om »die Gitte« og »die Marlene«, så betragter man dem som nære bekendte. Selv om vi ikke har et tilsvarende grammatisk greb på dansk, så har vi i det mindste perspektivet. Vi kan fx i stedet for det fulde navn anvende et mellemnavn: *Løkke, Thorning, Fogh, Nystrup*. På den måde bliver de mere menneskelige og kommer tættere på sprogligt. Det er naturligvis en illusion, men synet på dem ændrer sig med denne omtaleform.

Ifølge *Duden Grammatik* breder brugen af bestemt artikel på tysk foran personnavne sig, navnlig i talesproget, på bekostning af den artikelløse brug. Derfra spredes den også til de mere uformelle skriftlige medier, som fx chat og blogs. Derfor skal Houken & Steenbjerres diktum om, at fænomenet aldrig optræder i skriftsproget, tages med forbehold. I hvert fald skal skriftsprog så ikke forstås som medium, men snarere som stilniveau.

Spørgeren anser det for usandsynligt, at man på tysk kan underskrive sig med bestemt artikel foran sin navnesignatur. Men det er det faktisk ikke,

jf. et par eksempler fra DWDS-Korpus: »Gruß, der Wolf« og »Viele liebe Grüße, die Emily«. Her kunne man som dansk gengivelse også forestille sig et *din* som attribut til navnet.

Personnavneartikler kendes i øvrigt også i flere romanske sprog.

KF, med tak til SP

! Rettelser til 44:1

Måske har du ladet nåde gå for ret, måske interesserer du dig ikke for sagen, eller måske har du slet ikke bemærket det.

Men vi er som organ i oplysningens tjeneste nødt til at bruge megafon, når vi kommer for skade at fejlinformere, som det skete i sidste nummers sprogviden hele to steder, det ene værre end det andet. Redaktionen har drøftet sagen internt, der er rullet øjne og hoveder, uddelt svinere, dummebøder

og jeg skal gi' dig skal jeg. Men frem for alt har den taget sine forholdsregler, har redaktionen, så bladet forhåbentlig fortsat kan nyde læsernes tillid.

Vi takker vores skarpe læsere, Peter Zeeberg og Eskild Nielsen, for deres indsats med at bringe fejlene til torvs.

Men vi kan lige så godt gøre en spøg af kalamiteten og lege videre på ruinerne: Find to faktuelle fejl i svarene til Sprogviden i *Mål & Mæle* 44:1 (det drejer sig om svarene til spørgsmål 4 og 12) – eller gå direkte til svaret på s. 12 i dette nummer, hvor de står under (eller over, når nu teksten vender på hovedet) svarene til den nye, fejlfri (!) quiz på nederste linje. Vi takker for kulancen og sætter næsen i sporet.

Red.

mål+mæle

GRUNDLÆGGERE: †Erik Hansen og Ole Togeby

ISSN 0106-567XP

HJEMMESIDE: malogmæle.dk

Mål og Mæle udgives i samarbejde med Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab ved Københavns Universitet.

REDAKTION: Ditte Boeg Thomsen, Simon Poulsen, Ken Farø og Thomas Olander

VIDENSKABELIGT PANEL: Kasper Boye, Carsten Elbro, Holger Juul, Jørn Lund og Eva Theilgaard Brink

LÆSERPANEL: Karsten Matzen

SKRIFT: FF Olsen

SATS: Thomas Olander

TRYK: Campus Print, Københavns Universitet

EKSPEDITION OG ABONNEMENT:

Blad og plakat kan fås i Netbutikken via malogmæle.dk eller hos Campus Print, Københavns Universitet, Karen Blixens Vej 4, 2300 København S, tlf. 35 32 91 61.

Meddelelse om adresseændring og opsigelse af abonnement sendes til: maalogmæle@hum.ku.dk

Mål og Mæle udkommer 3 gange pr. årgang. Abonnementsprisen er 170,00 kr. i Danmark.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen og manuskripter til *Mål og Mæle* sendes til: redaktion@malogmæle.dk

Side 9-etymologien:

Held og lykke

Dette nummers side 9-etymologi – der af satsmæssige årsager er blevet henvist til side 6 og 7 – handler om to positivt ladede ord hvis betydningsmæssige veje har krydset hinanden i tidens løb.

I gammeldansk – det stadie af dansk der taltes i middelalderen, ca. 1100–1500 – betød *held* ›(varig) medgang eller fremgang; lykke‹. *Held* er afledt af *hel*, der tidligere også betød ›sund; uskadt‹; den gamle betydning er bevaret i afledningerne *helbred* og *helse*. Også ord som *hilse* og *hellig* er afledt af *hel*.

Held betød altså tidligere ›lykke‹.

Men hvad er så den oprindelige betydning af *lykke*?

Når vi hører ordet *lykke*, tænker vi nok især, med *Den Danske Ordbogs* formulering, på en »følelse af dyb glæde over og stor tilfredshed med den (livs-)situation man befinder sig i«. Men *lykke* kan også være synonymt med *held*, især i faste udtryk som *have lykken med sig*, *lykken vender*, *lykke til* osv. Her er der nok ikke tale om *lykke* i førstnævnte betydning, men snarere om det vi normalt ville betegne som *held*. Tidligere var denne betydning mere udbredt, og et par opslag i *Ordbog over det danske Sprog* viser at P. A. Heiberg (1758–1841) fx kunne skrive »ved Flid og Lykke har jeg bragt det saavidt, at jeg nu kan betale min Gjæld«. Tilsvarende skrev Carsten

Hauch (1790–1872) »Til min Lykke var det meget mørkt, og [jeg slap] over Isen, uden at Nogen mærkede det.«

Ordet *lykke* har været i dansk siden middelalderen, men det er ikke et arveord. Det er indlånt fra middelnedertysk (*ge*)*lucke*; jf. moderne tysk *Glück* ›held; lykke‹.

Også i engelsk har man haft behov for at låne dette ord: *Luck* er lånt fra middelnederlandsk. Som de fleste nok ved, betyder engelsk *luck* ›held‹ og ikke ›lykke‹. Det engelske ord for ›lykke‹, *happiness*, er afledt af *happy*, der igen er afledt af det nu lidet brugte *hap* ›tilfældighed; held‹. Også dette er et låneord, denne gang fra oldnordisk *happ* med samme betydning. Så ligesom i dansk kommer ordet for ›lykke‹ i engelsk fra et ord der betyder ›held‹.

Som et kuriosum må det her til sidst nævnes at i hittitisk – et nu uddødt sprog der blev talt i Anatolien i det nuværende Tyrkiet i første og andet årtusinde f.Kr. – betød *ḫappinešš-* ›blive rig‹. Men det er altså bare et tilfælde – et heldigt lykketræf? – at det ligner engelsk *happiness*.

Vi kan konkludere at ›held‹ og ›lykke‹ af sprogbrugerne gennem historien er blevet betragtet som indholds-mæssigt nært beslægtede fænomener, selv om de præcise betydningsovergange kan være lidt svære at hitte rede i. Man kunne fristes til at ønske etymologerne ... lykke og held!

TO

urnordisk
***haila-**
›hel; sund‹

gammeldansk
hel
›hel; sund‹

gammeldansk
held — **held**
›medgang; lykke‹

gammeldansk
lykkæ — **lykke**
›held‹

middelnedertysk
(ge)lucke
›held‹

middelnederlandsk — nederlandsk
(ge)lucke — **geluk**
›held‹ —›held; lykke‹

middelengelsk — engelsk
luk — **luck**
›held‹ —›held‹

middelhøjtysk — tysk
g(e)lücke — **Glück**
›held‹ —›held; lykke‹

urvestgermansk
***ga-lukki-**
›held‹

— arv

—> afledning

.....> lån

&

Jeg drømte mig en drøm i nat

■ Eller gjorde jeg?

Af Seán D. Vrieland

Enhver dansker kender sætningen. Måske har du selv lige nynnnet den i hovedet, da du læste overskriften (altså hvis du er en af dem, der kan huske Danmarks Radios pausesignal).

Problemet er, at sætningen ikke lyder »JEG drømte mig en drøm i nat.« I hvert fald ikke, når der er tale om den kendte folkevisen på gammeldansk. Thøger Olesens danske version af Ed McCurdys »Last night I had the strangest dream« lyder ganske vist sådan, men ikke den strofe, som regnes for at være Nordens ældste bevarede folkevisen med noder (se figur 1). Den hedder nemlig kun »Drømte mig en drøm i nat.«

Drømmer mig, eller er jeg vågen?

Kalkars Ordbog, der dækker det ældre danske sprog i perioden 1300–1700, siger om verbet *drømme*: »go. med den drømmende til gst.«, dvs. »gærningsord (verbum) med den drømmende som genstandsled (objekt)«. Altså at den, der drømmer, står som objekt (*mig*) og ikke subjekt (*jeg*). Som eksempel på denne konstruktion giver Kalkar et citat fra Karl Magnus' krønike, en genfortælling af den norrøne saga om Karl den Store fra 1200-tallet, hvor kejseren siger: »MEG drømde i nat, ath Gudz engel kam till meg« (»MIG drømte i nat, at Guds engel kom til mig«). Slår

man verbet *drømme* (med ét *m*) op i Gammeldansk Seddelsamling, finder man talrige eksempler på nøjagtigt samme konstruktion.

Denne regel om, at den drømmende ikke står som subjekt, har engang været fællesnordisk. På norrønt finder vi et eksempel i spørgsmålet »Hvat hefir þik dreymt, frændi?« (»Hvad har DIG drømt, frænde?«) i Njals saga. Og så sent som i Gustav Vasas svenske bibel fra 1541 står der »MIGH haffuer drömt en dröm« (1. Mosebog 41:15), hvilket viser, at også vores naboer østpå har brugt samme konstruktion.

Det svenske eksempel viser, ligesom det kendte danske, at med verbet *drømme* kan såvel den drømmende som det, der drømmes om, nævnes. I de eksempler, hvor der er tale om en drøm, der bliver drømt, står personen stadig som objekt, for eksempel »drømde OSS BAADE en nat huer sin dröm« (»en nat drømte OS BEGGE hver vores dröm«), som det hedder i Christian 3.s Bibel (1. Mosebog 41:11). Men hvis den, der drømmer, skal forstås som objektet, hvordan skal man så tolke selve drømmen?

Selv i det ældste dansk er det svært at se, hvad der står som subjekt til verbet *drømme*. Det skyldes delvis, at dansk tidligt mistede meget af sin nominalbøjning. I det fællesnordiske old-

sprog bøjedes alle substantiver i fire katus, afhængigt af deres funktion i sætningen: NOMINATIV blev brugt til subjektet (grundledet), AKKUSATIV til objektet (genstandsledet), DATIV til det indirekte objekt (hensynsledet), og GENITIV til at markere et tilhørsforhold. Men allerede i de ældste skriftlige belæg på dansk ser vi, at kasussystemet var begyndt at falde sammen.

På norrønt (dvs. oldislandsk og gammelnorsk), hvor det oprindelige kasus-system var bevaret, ser vi, at såvel den drømmende som det, man drømmer om, kunne stå i akkusativ. I Didrik af Berns saga siger Oda til sin søn, Kong Gunnar: »Herra MIK drœymðe æinn DRAUM er þv skallt hœyra« (»Herre, MIG drømte en DRØM som du skal høre«). Maskulinumsordet *draumr* har endelsen *-r* i nominativ, men i denne sætning står ordet i akkusativ og dermed uden endelse.

På fornsvensk, der er tættere beslægtet med gammeldansk, finder vi derimod, at drømmen står i nominativ. I Fornsvensk-legendariet, en samling af

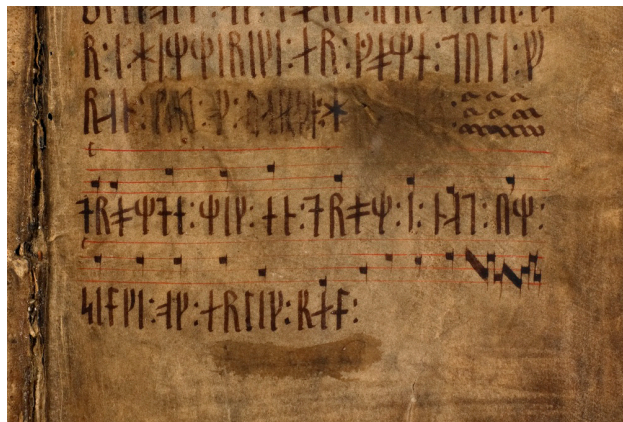
religiøse tekster på middelalderens svensk, finder vi for eksempel »drömpde THEM BADHOM EN DRÖMBER« (»drømte DEM BEGGE en DRØM«), hvor *drömber* indeholder nominativsændelsen *-er*. De drømmende på fornsvensk står, i modsætning til norrønt, her i dativ (*them badhom*) som indirekte objekt, ikke i akkusativ som objekt. Sætningen kan egentlig forstås som »drømte TIL DEM BEGGE en drøm«.

Den samme konstruktion finder vi i det østligste oldnordiske sprog, oldgutnisk. I den oldgutniske beretning Guter saga læser vi om den første kvinde, der bosatte sig på øen Gotland, at en nat »droymdi HENNI draumr« (»drømte [TIL] HENDE en drøm«).

Selvom vi ikke kan se det i gammeldansk, hvor akkusativ og dativ allerede var faldet sammen i pronominer, kan en sætning som »drømte MIG en drøm i nat« egentlig forstås, som om drømmen drømte TIL MIG.

Upersonligt, men ikke ualmindeligt

Verbet *drømme* var ikke det eneste, hvis hovedargument stod i en ikke-nominativ (oblik) kasus på gammeldansk. Flere verber havde en lignende syntaks, hvor-

Figur 1. Verset »Drømte mig en drøm i nat« er først belagt i håndskriftet Codex Runicus fra omkring år 1300, skrevet med runer. København, Den Arnamagnæanske Samling, AM 28 8vo, 100r. Foto: Suzanne Reitz.

med den person eller genstand, man på nutidsdansk ville betragte som subjekt, i datidens sprog stod som objekt. Her er der tale om et såkaldt ikke-nominativt subjekt.

Der var ofte tale om den type verber, der kan kaldes for følelses- og oplevelsesverber, nemlig dem, hvor personen ikke har særlig meget agentivitet, men hvor oplevelsen sker FOR VEDKOMMENDE, ligesom når man drømmer. For eksempel brugtes verbet *undre* med et ikke-nominativt subjekt, som vi kan læse i Karl Magnus' krønike, når kongen Angulando siger: »MEK WNDRER, ath enthet bwdh kommer fra Jamwnd myn søn« (»MIG UNDRER, at intet bud kommer fra Jamund, min søn«). At *undre sig* er, ligesom at drømme, noget, der bare sker for én, uden at man i grunden foretager sig særligt meget selv. Denne konstruktion med *undre* findes stadig i sproget – vi kan vælge mellem *det undrer mig* og *jeg undrer mig over*.

Ligeledes er man ganske magtesløs, når man mangler noget – eller *vanter*, som det hed på ældre dansk. I lægerådsteksten Kvinders Rosengård læser vi fx, at en amme kunne have for lidt mælk »forty HENNE WANTHER naturlyghe fødhe i math och dricke« (»fordi HENDE MANGLER naturlig føde i mad og drikke«). Og når dét sker, kan man blive både tørstig og sulten; to tilstande, som også kan beskrives med ikke-nominative subjekter. Den konstruktion brugte hærføreren Sisera i Gammeldansk Bibel, da han sagde: »gif mik lit watn forthy MIK THYRSTÆR

gantze sare« (»giv mig lidt vand, fordi MIG TØRSTER ganske såre«; Dom. 4:19).

Passiv eller bare magtesløs?

Denne måde at fremhæve genstanden for en handling på kan godt minde om passivsætninger i moderne dansk som for eksempel »JEG blev ramt af bolden«, der bruges som modsvar til den aktive »bolden ramte MIG«, eller med brug af passivendelsen -s som »maden kan laves dagen før«.

Visse verber bøjes næsten udelukkende med passivendelsen, selvom de bruges i en aktiv betydning, som for eksempel *færdes* eller *synes*. De hedder *deponensverber* og fandtes også i gammeldansk. I teksten om Sir John Mandevilles rejse til det fjerne østen læser vi for eksempel: »Vnnerstundom nar THEE ickæ ferdiss langh weyess« (»Undertiden, når DE ikke færdes langvejs«). Subjektet *thee* »de« står i nominativ, som man også forventer af nogen, der foretager en lang rejse.

Det gik dog lidt anderledes med et verbum som *synes*, hvor subjektet kan betragtes som patient, dvs. den eller det, der udsættes for handlingen. Et syn er ligesom en drøm noget, der kommer til én af sig selv. Derfor finder vi verbet *synes* med et ikke-nominativt subjekt i gammeldansk, som for eksempel i Mariager-Legenden, hvor der står: »Tha worth han snarlige soffwendhes, oc SYWFFNTES HANNUM i eth sywffn, ath han war j eth palatz« (»Da blev han snart søvnlig, og SYNTES HAM i et syn, at han var i et palads«).

Et andet verbum, der ligner *synes* både i form og betydning, er det reflek-

sive verbum tykkes eller på jysk *tøvs*. Verbet blev oprindeligt bøjet aktivt (dvs. uden -s) som man ser i Sjælens Trøst, hvor Kong Darius siger til den fromme Daniel: »THYKKIE THEEK ey bel vara lifandis« (»SYNES DIG ikke Baal er levende?«). Teksten er ligesom mange andre gammeldanske oversat fra nedertysk, hvor man finder netop samme type upersonlige verber. I den nedertyske version af Sjælens Trøst spørger Darius: »DUNKET DIJ bel nicht leuendich wesen« (»SYNES DIG ikke Baal er levende?«).

Lykkedes det dem at overleve?

Som sagt fandtes konstruktionen i andre nordiske og germanske sprog i middelalderen. I de vestgermanske sprog finder vi fastfrosne levn. For eksempel kan man på hollandsk godt sige *mij dunkt*, men det anses for vældigt gammeldags. Det samme gælder dets engelske ækvivalent, *methinks*, som man hovedsagelig forbinder med Shakespeare.

Alle de verber, der er blevet nævnt indtil nu, udtrykkes imidlertid stadig med denne konstruktion på moderne islandsk. Man siger fx ikke ***ég sýnist* »jeg synes« osv., men *mér sýnist* »mig synes«, *mér þykir* »mig tykkes« o.a. med personen i dativ, eller *mig vantar* »mig mangler« med personen i akkusativ.

Når man drømmer på islandsk, siger man *mig dreymir* »mig drømmer« i stedet for ***ég dreymi* »jeg drømmer«. Helt konsekvent.

På færøsk, hvis syntaks ofte ligner islandsk, ser man en overgang fra en oblik konstruktion *meg droymir* »mig

drømmer« til en nominativisk konstruktion *eg droymi* »jeg drømmer«. En udvikling, der skete i dansk for flere hundrede år siden, finder dermed lige nu sted i færøsk.

I dag er sætningen »Drømte mig en drøm i nat« et levn fra oldsproget, der er frosset fast i nutidssproget. Moderne dansk sætter ikke den oplevende i akkusativ længere. Måske er det netop derfor, man tit hører sætningen fejlciteret som »Jeg drømte mig«.

Dermed fortolkes konstruktionen måske ikke, som om den indeholder et oplevelsesverbum, men som om den indeholder en slags reflektivt verbum. Man kan således høre konstruktionen *jeg _ mig* med andre verber som for eksempel børnesangen »Jeg har fanget mig en myg« eller spørgsmålet »Hvad kunne du tænke dig?«

Når man siger »JEG DRØMTE mig en drøm i nat« i stedet for det oprindelige »DRØMTE mig en drøm i nat«, illustrerer det fint, hvordan sproget ændrer sig, og sprogbrugerne hele tiden søger at skabe system i det – og dermed kan komme til at mistolke ældre sprogtrin.

Man kan selvfølgelig synes, at den oprindelige konstruktion var bedre, og at vi burde bruge den i stedet. Men det kunne da ikke drømme mig at være så bagstræberisk.

Seán D. Vrieland,
ph.d., lektor,

Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet

Svar på Sprogviden fra bagsiden

- 1 De kulinariske betegnelser er sea-
food, Meeresfrüchte, frutti di mare
og *fruits de mer*.
- 2 Verselinjén er »og ser så mange
munde«. Det er nok sultne fisk, han
tænker på i salmen »Op! Al den ting
som Gud har gjort« fra 1734.
- 3 *Nifflisk, havgasse, apokryfsk* og
koreografisk er ikke fisk (de to sid-
ste udtales desuden med lukket i
som i *pisk*). *Tørfisk* er et fiske-
produkt, mens *sølvfisk* i almindelig
sprogbrug først og fremmest er et
insekt, men det kan også bruges om
visse guldfisk. Søheste og tangnåle
er fisk, begge af nålefiskslægten.
4 Ordsproget er »De store fisk æder
de små« – moderne nederlandsk
»De grote vissen eten de kleine«.
5 Det hedder *marinologi*. Hverken
flåden (*marinen*) eller Iystbådéhavne
(*marinaer*) har brug for deres egen
biologi, som tingene står nu.

Svar på fejlkviz fra side 5 = rettel- ser til svar på Sprogviden i Mål og Måle 44:1.

Spørgsmål 4: Det er ikke B. S. Inge-
mann, men Grundtvig, der har skrevet
»Dejlig er den himmel blå«.

Spørgsmål 12: *Mens* betyder ikke
»måne« på latin, men »sind«. Vi citerer
fra Peter Zeebergs venlige korrektion:
»*Menstruation* kommer af *mensstruus*,
»månedlig«, der igen en afledning af
mensis, »måned«.

Nyset i lyset – af sprog

■ En kropsfunktions lingvistik

Af Ken Farø

I *Mål og Mæle* 43:2 skrev vi om *gaben* fra en sproglig synsvinkel. Nu er turen kommet til kropsfunktionen og -lyden *nys*. I gabet er vokalisering formentlig den mest markerede og samtidig den mindst udbredte variant. I hvert fald SKAL stemmelæberne ikke svinge for at gennemføre et tilfredsstillende gab, men man kan godt DEMONSTRERE træthed ved at sætte lyd på, hvorved symptomet så bliver til et signal. Derimod er det noget nær umuligt at undertrykke den som udgangspunkt ufri-villige støj, nyset skaber på sin vej gennem svælg, mund og næse. Altså det, der også fungerer som menneskets taleorganer. Denne observerede forskel understøttes på smukkeste vis af det faktum, at der ikke findes noget leksikaliseret onomatopoetikon på hverken dansk, tysk eller engelsk, der reflekterer gabelyden. Stik modsat nyselyden, hvor vi finder henholdsvis *atju* (dansk), *hatschi* (tysk) og *achoo* (engelsk). Vil man i litteratur antyde eller indirekte understrege, at en aktør gaber, er det derfor nødvendigt at ty til de uikoniske *inflektiver* som *gab!* (*støn!* *suk!* *host!* etc.) – også kaldet *lekseminterjektioner* eller *deverbative interjektioner* (udråbsord afledt af verber). Her lydefterlignes der ingenlunde, man har bare indsat en kortform af den verbale betegnelse for at ANTYDE en lyd.

Nyset har både en biologisk, en kulturel og en sproglig side: Den biologiske består i, at vi mennesker og også andre pattedyr som udgangspunkt kan og indimellem også MÅ nyse. Den kulturelle drejer sig bl.a. om, at nyset traditionelt har været set som et guddommeligt, diabolsk eller patologisk tegn, hvad der har farvet vores måde at indordne nyset på sprogligt. Skal man fx undskyldte for sit nys? Skal man omvendt reagere sprogligt-pragmatisk på andres nys (*prosit*, *Gesundheit*, *bless you*)? Et spørgsmål om opdragelse. Jeg blev af min daværende hustru (gen)opdraget til at følge hendes families tradition med at ønske »prosit!«. Hvilken rolle spiller i den sammenhæng afstand, bekendthedsgrad og høflighedsintentioner mellem nyser og nysevidne?

Mennesker nyser forskelligt. Det fremgår af mine empiriske (og sterile!) studier, som jeg skal introducere til senere. For mit eget vedkommende hører jeg til lysnyserne. Et nys hos mig fremkaldes især af stærkt lys, både solens og kunstig belysning (man bruger også forkortelsen *PSR*, *Photo-Sneeze Reflex*). Et nys, der er undervejs, men som er lidt trægt, kan hjælpes i mål af skarpt lys. Så hvis man ser en person stå og stirre ind i en 60 watts pære, så er vedkommende ikke alene et godt

gammeldags klimasvin, men muligvis også en PSR-medborger, der søger forløsning for et afventende nys. Forstyr for guds skyld ikke, men hvisk i stedet »held og lykke!«.

Jeg giver mine nys god plads, når jeg ikke er tæt på andre. Min mormor, som var meget selvudslettende, gjorde derimod hvad hun kunne for at undertrykke sine nys, så det kom til at lyde som en knasen, meget langt fra det prototypiske *atju*, som min mor til gengæld excellerer i indimellem. Velartikuleret og nærmest leksikalsk perfekt. Min far har sin egen niche, hvor vi taler et halvåbent, kraftigt *aaa-*, en lidt ildevarslenende lyd, som så lander i et brøl. Godt 4, tæt på en femmer i intensitet (se skalaintroduktion nedenfor). Min englesmukt syngende datter nyser tilsyneladende paradoksalt vokal- men ikke støjrit. Måske et udtryk for stemmekontrol. Ifølge hende selv har hun forskellige nysemodi (jf. også nedenfor).

Nu tænker du måske, at det rabler for redaktøren. Meget har *Mål og Mæle* budt os. Men nys? Selv om vi afgjort bevæger os ud i periferien af sprogvidenskabens genstandsfelt, så er det ikke bare min, men også andre sprogforskeres opfattelse, at der alligevel er noget at hente her. Måske endda noget vigtigt, fordi grænsefeltet af et undersøgelsesområde er med til at hjælpe os til at forstå, hvad et fag er og kan. Men faktisk også til at blive klogere på, hvad der er kernen i sproget og hvorfor.

Mit udgangspunkt for denne undersøgelse var at efterprøve en hypotese

om, at der måske er en sammenhæng mellem kropslid (biologi), dens kontekst (kultur) og dens verbalisering (sprog). Mere præcist ville jeg undersøge, om der sker en påvirkning af de reale nys fra det onomatopoetikon (*atju* etc.), der skal imitere lyden af et nys. Virker eksistensen af et sprogligt holdpunkt som en normerende faktor for det kun svært kontrollable nys, sådan at det enkelte, faktisk forekommende nys tager form efter den eksisterende sproglige skabelon? Det er et spørgsmål, der kan undersøges empirisk. Det vender så at sige perspektivet: Fra at onomatopoetikonnet spejler virkeligheden, til at det oprindeligt imiterende leksem muligvis påvirker den i sig selv naturlige eksklamation.

Hvad jeg ville undersøge, var med andre ord følgende spørgsmål: 1. Er nys helt individuelle biologiske eksklamationer, eller er de (delvist) sprogligt formede? 2. Hvordan er sammenhængen mellem selve nyset, det onomatopoetikon, der i en eller anden grad gengiver dets udtryk, og så det verbum, der betegner nyset? Jeg antog altså, at der er en tilbagekobling, sådan at i hvert fald onomatopoetikonnet i det enkelte sprog i nogen grad former selve det konkrete nys.

Nyseintensitetsskala

Et nys kan have varierende intensitet og også modereres af den nysende i forskellig grad. Man kan således opstille en skala fra 1–5, som vi passende kan kalde for *Farøs NyseIntensitetsSkala* (FNIS: det kaster vi os over en anden god gang, selv om der kan være et ud-

tryksmæssigt overlap med nys, navnlig blandt de undertrykte), hvori alle nys principielt skulle kunne indplaceres:

Et fuldstændigt undertrykt nys, der slet ikke er hørbart som et sådant (»stumnys«), får placeringen 1. Det er i øvrigt noget, klinikere advarer imod af hensyn til blodkarrene. Et svagt undertrykt, men dog hørbart nys ligger på trin 2 på skalaen. Niveau 3 indtages af det middelhøje, nogenlunde kontrollerede nys. Trin 4 er ret stærke, ukontrollerede nys. Og endelig har vi et niveau 5, der tages i brug, hvis der er tale om yderst voldsomme, fuldstændigt ukontrollerede, næsten skræmmende, ja tordnende nys. Min antagelse var, at et kontrolleret nys er mere udsat for leksikalisk formning med udgangspunkt i onomatopoetikonet end et nys af styrke 5.

Med denne beskrivelsesramme i sig selv har vi endnu ikke bevæget os ind på det verbale område. Der kan her højst være tale om temperament-, køns-, krops- eller kulturbaserede forskelle. Det er forskningen allerede bekendt med eksistensen af. Man taler om en social komponent af nys og konstaterer, at der fx kan være forskel på private og offentlige nys. Vi har således forladt det rent biologiske niveau. For ud over selve den fysiske *damage control* ser vi altså forskellige, primært kulturelt formede parametre, der spiller en rolle for, hvordan nyset eventuelt bliver tæmmet.

Nysets betegnelser og onomatopoeitika i udvalgte sprog

Prøver man at Google-oversætte *atju*, får man for alle målsprog præcis samme ordlyd som i dansk. Det er kedeligt. Men man skal ikke kende ret meget til ret mange sprog for at nå frem til, at det ganske enkelt også er forkert. Det ses af figur 1 på næste side. Selv om nyset er en universel kropsfunktion hos *Homo sapiens*, har vores sprog ikke bare skabt meget forskellige verber (og substantiver), der BETEGNER fænomenet, men også decideret lydefterlignende interjektioner:

Vi starter med BETEGNELSEN for foreteelsen (2. kolonne): Den er sprogspecifik og grupperer sig tydeligvis omkring de forskellige sprogrene: germansk, romansk og slavisk m.m. Her er nærheden til selve det biologiske nys i alle dets talrige former ikke (længere?) særligt synlig. Der er ikke meget ikonicitet at spore på dette lingvistiske niveau.

Men de fleste sprog har formentlig også et leksikaliseret onomatopoetikon for nyset (3. kolonne). Her er essensen netop ikonicitet, altså lydefterligning. I modsætning til nyse-betegnelsernes verber er der grammatisk tale om interjektioner eller lydpartikler.

Der er stor variation i de enkelte sprogs udformning af onomatopoetikonet. Faktisk er ikke ét af dem identiske, trods den store nærhed visse af sprogene imellem. Men der er alligevel en række strukturelle ligheder, som er værd at lægge mærke til: Næsten alle er tostavelssord. At det netop typisk er dét, kan motiveres af følgende fysio-

logiske kendsgerninger: Et nys er ofte tofaset. Det består af en fase 1, hvor den forestående nyser trækker godt med luft ind i lungerne (alt imens ansigtsmimikken antager temmelig groteske former, hvad der især er tydeligt i slowmotion; det er spændingen i ansigtsmusklerne, der øges), og der skabes typisk et snævrere lukke mellem tunge og gane med henblik på at øge intensiteten af det, der følger i fase 2: Her sendes pr. refleks (det er umuligt at nyse på kommando, selv om man naturligvis kan have held med at komme tæt på en imitation af lyden) en meget kraftig luftstrøm ud gennem enten næsen eller munden eller begge steder. De to faser svarer til hver sin stavelse. Læg mærke til at stemmelæberne lukkes lige inden et nys og åbnes

eksplosionsagtigt, når det udløses. Der-ved får nyset en strukturel lighed med de såkaldte klusiler eller lukkelyde (p, t, k, b, d, g) og stød (*mo'rd* vs. *mor*), som også dannes ved sprængning af et lukke. Involveringen af stemmelæberne forklarer desuden, hvorfor der kan være vokallyd i et nys. Første fase er inhalatorisk (aaaa...), anden fase eksklamatorisk. Note: umiddelbart inden færdiggørelse af dette manuskript har jeg ved selvobservation bemærket, at mine egne nys snarere er 3-fasede, idet der forekommer en slags efternys, fordi mine nys er så kraftige. Måske er det en pendant til det såkaldte *stød-efterslag* (Jørn Lund, mundtligt kommunikeret) i »hårde« østsjællandske dialekter? A'a, B'e, C'e ...

SPROG	BETEGNELSE (VB.)	ONOMATOPOETIKON (INTERJ./LYDPARTIKEL)
dansk	<i>nyse</i>	<i>atju!</i>
norsk	<i>nyse</i>	<i>aatsjoo!</i>
svensk	<i>nysa</i>	<i>atjoo!</i>
engelsk	<i>sneeze</i>	<i>achoo!</i>
tysk	<i>niesen</i>	<i>hatschi!</i>
nederlandsk	<i>niezen</i>	<i>hatsjoe!</i>
fransk	<i>éternuer</i>	<i>atchoum!</i>
italiensk	<i>starnutire</i>	<i>ecci, ecciù!</i>
spansk	<i>estornurdar</i>	<i>¡achís!, ¡achús!</i>
russisk	чихать (<i>tjikhat</i>)	апчихи! (<i>aptjkhi!</i>)
tjekkisk	<i>kýchat</i>	<i>hepčik!</i>
græsk	φταρνίζομαι (<i>ftarnizomai</i>)	αψού (<i>apsú</i>)
polsk	<i>kichać</i>	<i>apsik!</i>
finsk	<i>aivastaa</i>	<i>ätsii!</i>
tyrkisk	<i>aksırmak</i>	<i>hapşu!</i>

Figur 1. Udvalg af europæiske sprog og deres sprogliggørelse af nys som betegnelse og onomatopoetikon.

Herudover ses der en alternation mellem en variant med fortungevokal (især *i*) og en bagtungevokal (spansk er et af de sprog, der har leksikaliseret denne vekslen, jf. figur 1). Det skyldes, at et nys, der ledes ud gennem næsen, vil have en lys lyd til sidst i det lyd-kompleks, som nyset genererer (man kan ikke kalde selve det empiriske nys for et egentligt ORD). Mens et nys, der alene kommer ud af munden, vil generere en mørkere lyd til sidst.

Hvad YouTube gemte

Jeg gennemgik med ovenstående apparat og præmisser i ryggen flere hundrede nys hos forskellige talere af et udvalg af sprog, delvist overlappende med de i tabellen opførte – i sikker afstand bag skærmen som salig Jens Vejmand. Hvis man undrer sig over, at man overhovedet kan finde så mange forevige nys på internettet, så er det blot en naturlig konsekvens af, at en meget stor del af alle mennesker på kloden har adgang til et videokamera, der jo er standardudstyr i alle nyere computere og telefoner. Hvad er så mere oplagt end at filme sig selv i alle mulige situationer? Før eller siden sniger der sig også et nys ind. Og det holder ikke folk tilbage fra at offentliggøre videoerne. Det er langt det nemmeste at finde kvindelige nys, formentlig fordi kvinderne udgør den største gruppe af influenter, så vidt jeg kan vurdere.

Hypotesen, jeg udgik fra, nemlig at de konkrete nys til dels bliver formet af nyserens sprogs onomatopoetikon for selvsamme fænomen, har jeg ikke kunnet få bekræftet via min analyse af

nysematerialet. Det tager vi helt cool og sportsligt: En ikke-bekræftelse er principielt lige så videnskabeligt relevant som en bekræftelse, også selv om det næppe udløser Nobelpriser. Det behøver heller ikke at betyde, at man ikke kan finde eksempler på »sproglig nysning« i et endnu større materiale. Men så må man se i øjnene, at det er begrænset, hvor centralt fænomenet er. Det tyder på, at den antagede nysekontrol er af en anden art end sproglig. Den er mere bredt set kulturel.

Hvad jeg derimod har observeret, er, at man finder lidt af det hele: stor variation i nys blandt talere af samme sprog; variation i den enkeltes nys; og også eksempler på meget uniforme nys hos den enkelte, som dog ikke eller kun sjældent skyldes det etablerede onomatopoetikons form.

I modsætning til den populære litteratur på området skelner jeg altså klart mellem på den ene side nysen som empirisk fænomen og på den anden et sprogs konventionelle onomatopoetikon for samme sag. Alt andet er u-, om ikke ligefrem kontravidenskabeligt. I mere populære fremstillinger ser man meget ofte formuleringer som »How people sneeze in other languages«. Dette udsagn hviler på en falsk præmis. For eksistensen af et konventionelt onomatopoetikon i et sprog er på ingen måde ensbetydende med, at sprogets talere rent faktisk former deres kropslide (nysen, hosten, latter, smertesudbrud etc.) efter denne skabelon.

Sandsynligvis må vi derfor inden for kropslyds- og onomatopoetikonkomplekset skelne mellem:

- 1 kropslyde, der er absolut ikke-sproglige (fx prutten, maveknurren), men som alligevel har tilknyttet et eller flere onomatopoetika
- 2 menneskelige som udgangspunkt nonverbale lyde som bøvsen, gaben, opkastning, nysen, latter, hosten, harken m.m., der passerer taleorganerne og dermed KAN udsættes for bevidst eller ubevidst sproglig formning; disse har I FORSKELLIG GRAD tilknyttet onomatopoetika (jf. gaben vs. nysen)
- 3 ikke-menneskelige lyde som sirener, skydevåben og anden ydre støj, der pga. faktiske historisk-kulturelt-encyklopædiske forskelle har fået forskellige konventionelle onomatopoetika
- 4 ikke-menneskelige lyde, der alene på grund af sprogenes fonotaks, ortografi eller rene tilfældigheder har fået en bestemt form (*cock-a-doodle-doo*; *waff-waff*, *klir*)

Jeg kan have overset nogle kategorier, der kan være overgange imellem dem, og nogle medlemmer af kategorierne kan være mere prototypiske end andre. Under alle omstændigheder må vejen frem på dette felt være nuancering og grundige empiriske studier frem for anekdoter om, at franskmænd griner sådan og sådan, og at døve nyser uden lyd. Det sidste har jeg ikke belæg for at skyde ned, men det forekommer mig fuldstændigt usandsynligt

med tanke på, hvor vanskeligt det er for alle andre at gennemføre et lydløst nys (en klokkeren FNIS-etter). Det er vældig morsomt at kolportere, men er lige som stereotypi-vittigheder fiktion.

Det er til gengæld et faktum, at nys til dels KAN være socialt-kulturelt formede, i nogle, men ret sjældne tilfælde endda parasproglige, og ikke bare rent biologiske fænomener. Som en kuriositet kan nævnes, at nys også kan bruges »camouflerende«, nemlig når nogen vil meddele nogen noget, uden at en tredjepart kan høre det. Således har jeg hørt en håndværker »nyse« ordet *bitch* »kælling, møgtøs« til sin kollega, da min hustru gik forbi, måske fordi hun var hans arbejdsgiver og havde god snor i byggeøkonomien. Ak ja, forbandelserne sidder løst, jf. næste artikel.

Som det forhåbentlig er fremgået, har kropsfunktioner som gab og nys noget at byde på for lingvistikken. Og som man siger: Hellere et godt nys i ærmet end 10 tvivlsomme knald på taget.

Det bliver nok ikke det sidste, du kommer til at høre om kropslyde i dette organ.

Ken Farø,
ph.d, lektor emeritus i tysk sprog,
Københavns Universitet

Bandeord i aviserne – før og nu

Af Marianne Rathje og Johanne Niclasen Jensen

Nogle mener at bandeord er overalt, og at sproget kun bliver mere »groft«. Klager over sprog er fx en fast bestanddel af DR's halvårlige rapport, som udarbejdes af lytternes og seernes redaktør, og i 2019 drejede hver fjerde klage sig om bandeord. Så er det bare ved at gå helt amok med de bandeord i medierne?

Fra en undersøgelse af bandeord i de danske aviser der er lavet i 2010 af denne artikels førstnævnte forfatter, ved vi at der dengang forekom ét eller flere bandeord i 6 % af avisartiklerne i 2009 i avisdatabaseen Infomedia (136.187 artikler). Der var dog store forskelle mellem de forskellige avisers brug af bandeord. På en suveræn førsteplads kunne man – måske ikke overraskende – finde Ekstra Bladet, som i 2009 brugte bandeord i 21,2 % af deres artikler, næsten dobbelt så ofte som Politiken på andenpladsen, som brugte bandeord i 12,9 % af deres artikler. I den anden ende af skalaen kunne

man finde Jyllands-Posten, som kun brugte bandeord i 2 % af deres artikler.

I 2010 kunne det ligeledes konkluderes at antallet af bandeord i danske aviser var stigende: Andelen af artikler med bandeord var næsten fordoblet fra 1994 til 2009.

I artiklen her undersøger vi om den ovenfor beskrevne udvikling er fortsat efter 2009:

- Er der kommet flere bandeord i aviserne end før?
- Er det de samme aviser der bandes mest og mindst i som før?

Desuden er vi interesserede i:

- Bliver bandeordene brugt med samme hyppighed i dag som før, eller er der nogen af dem som bliver brugt hyppigere/sjældnere end for ti år siden?

Avis	% af artikler i 1994	% af artikler i 2009
Ekstra Bladet	16,9 %	21,2 %
Politiken	5,1 %	12,9 %
B.T.	4,9 %	8,6 %
Berlingske	2,1 %	3,7 %
I alt i disse aviser	5,6 %	10 %

Figur 1. Den procentvise andel af artikler med bandeord i 1994 og 2009. Fra Marianne Rathje, »Spalteplads til bandeord« (2010).

Metode

Til denne undersøgelse har vi søgt i Sprognævnets korpus Korp, som er en stor samling af avistekster. I undersøgelsen fra 2010 brugte Marianne Rathje data fra mediedatabasen Infomedia fra 2009, men fordi Infomedias korpusstørrelse har ændret sig siden 2009, har vi ikke kunnet genskabe de samme data til at sammenligne med.

Vi har sammenlignet data fra 2019 med data fra Korp fra 2009, da det var det år den tidligere undersøgelse af Rathje havde fundet sted. Bemærk dog at vi ikke har sammenlignet med data fra den tidligere undersøgelse (Rathje 2010), og at vi i den nye undersøgelse tæller forekomster af bandeord, ikke artikler med bandeord som i den tidligere undersøgelse.

Derudover indeholder Korp et sammenligneligt delkorpus, der også indeholder avistekst, fra 1999, og vi har derfor fået mulighed for at undersøge en tyveårsperiode.

Med Korp er der dog den udfordring at enkelte af aviserne ikke har data for alle år. Derfor vil der i vores analyse være tilfælde hvor vi bliver nødt til at bruge data fra 2018 for den ene avis, mens vi bruger data fra 2019 for en anden avis.

Vi har i vores data søgt efter følgende bandeord: *sgu, fuck, fandeme/fandme, fucking, pis, for pokker, pokkers, shit, for fanden, fandens, for helvede, helvedes, for satan, satans, kraftedeme, satme/sateme, damn, crap, scheiße, lort*. Vi har udvalgt netop disse bandeord, da vi ønskede at undersøge de samme

bandeord som var blevet undersøgt i artiklen fra 2010.

Vi definerer bandeord som *ord og udtryk der refererer til noget som er tabu i den kultur sproget bruges i*. Tabuer er ting vi ikke må gøre og ikke må tale om – eller som det kun er passende at gøre og tale om på visse steder og visse tidspunkter. Tabuområder er ikke alle forbudte, men de er regulerede af regler. Eksempler på områder der regnes for tabuer i den vestlige kultur, er kroppens affaldsprodukter, kønsorganer og seksuelle handlinger og religion og kirke. Skældsord, som – i modsætning til bandeord – er personrettede, fx *luder* og *kælling*, regnes ikke for en del af bandeordsdefinitionen. Bandeord er ikke personrettede, og de skal ikke forstås bogstaveligt. Når en arrig fodboldtilskuer bruger bandeordet *lort!*, fordi udeholdet scorer mod favoritklubben, har udtrykket altså ikke noget at gøre med egentlig afføring. Derimod bruges referencen til afføring som et udtryk for ærgrelse i dette eksempel.

Vi har foruden de samme bandeord også valgt de samme danske aviser som i 2010-undersøgelsen hvor det var muligt, nemlig Weekendavisen, Politiken, Kristeligt Dagblad, Jyllands-Posten, Information, Ekstra Bladet og Berlingske. Vi skelner ikke mellem læserbreve og journalistisk stof; vi er blot interesserede i om aviserne tillader brug af bandeord i deres artikler generelt.

Er antallet af bandeord stigende?

Resultatet af vores søgninger i Korp viser at antallet af bandeord i de undersøgte syv aviser fra 1999–2019 generelt IKKE er stigende. Den statistiske analyse viser at der er flest bandeordsforekomster i 2009, næstflest i 2018/19 og færrest i 1999. Vi kan altså ikke påvise nogen generel stigning i perioden 1999–2018/19, men der har tilsyneladende været en stigning i perioden 1999–2009. Det sidste viste Rathjes undersøgelse fra 2010 jo netop også. Det skal dog her nævnes at eftersom vi kun har undersøgt de samme bandeord som i undersøgelsen fra 2010, kan der i mellemtiden være kommet flere bandeord til, som vi ikke har undersøgt.

Hvis vi ser på de enkelte aviser, bliver resultatet dog lidt mere nuanceret. Bandeordsantallet har været stigende i tre af aviserne i perioden 1999–2018/19: Politiken, Information og Berlingske. En statistisk analyse viser at stigningen er mest markant hos Politiken, hvor vi fandt en **MEGET STÆRK SIGNIFIKANT FORSKEL** (p -værdi $< 0,001$) på andelen af bandeord i avisens 1999-, 2009- og 2018-udgave. Antallet af bandeord i Politiken har altså været stigende fra 1999 til 2018.

Tendensen er den samme i Information, selvom stigningen er svagere end tilfældet er med Politiken. Hos Information fandt vi altså en **SIGNIFIKANT FORSKEL** (p -værdi $< 0,00377$) på andelen af bandeord, hvor 2019-udgaven af avisen indeholdt flest bandeord.

Vores statistiske analyse viste derudover en **STÆRK SIGNIFIKANT FORSKEL** (p -værdi $< 0,001$) på andelen af

bandeord i Berlingske mellem 1999 og 2009, mens der ikke var nogen signifikant forskel på andelen af bandeord i Berlingske mellem 2009 og 2019. Antallet af bandeord i Berlingske har altså været stigende i perioden 1999–2009, men ikke i perioden 2009–2019. Figur 2 på næste side illustrerer tendenserne i de tre aviser.

Vi kan altså konkludere at ud af de syv aviser vi har undersøgt, er der en statistisk signifikant stigning i antallet af bandeord i perioden 1999–2018/19 hos Politiken og Information, mens der hos Berlingske er sket en stigning mellem 1999 og 2009, men ikke mellem 2009 og 2019. I de øvrige fire aviser har vi ikke kunnet påvise en statistisk signifikant stigning i antallet af bandeord i perioden 1999–2009.

Hvilken avis bander mest?

I 2010-undersøgelsen var det Ekstra Bladet der bragte flest bandeord i deres artikler, men i nærværende undersøgelse kan vi konkludere at den voldsomme stigning i Politikens brug af bandeord har betydet at denne avis har overhalet Ekstra Bladet som den avis der bruger flest bandeord. Samtidig kan vi konstatere at Kristeligt Dagblad er den avis som bruger færrest bandeord i deres artikler. I listen herunder ses de syv aviser rangeret efter hvem der brugte flest bandeord i perioden 1999–2019.

1. Politiken
2. Ekstra Bladet
3. Information
4. Weekendavisen

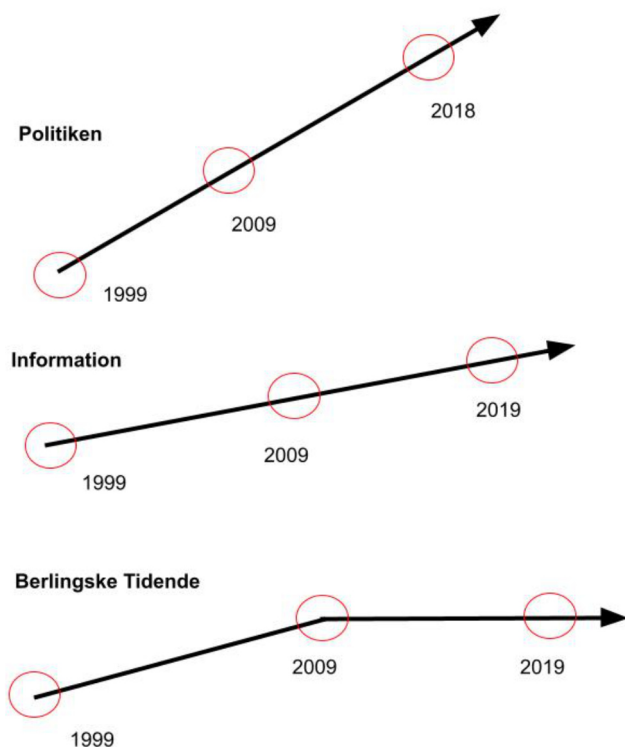
5. Berlingske
6. Jyllands-Posten
7. Kristeligt Dagblad

Som nævnt tidligere har vi brugt korpuset Korp til vores undersøgelse, og da datamængden for de enkelte aviser varierer meget, kan vi ikke beregne ovenstående rangering ud fra procentuelle beregninger. Vi har i stedet gjort brug af en statistisk analyse som har vist at der er signifikant forskel på an-

tallet af bandeord i de forskellige aviser.

Kristeligt Dagblad var ikke med i undersøgelsen fra 2009, og derfor kan vi ikke vide om denne avis har overhalet Jyllands-Posten, eller om Kristeligt Dagblad hele tiden har været avisen med færrest bandeord.

Et hurtigt kig på Kristeligt Dagblads hjemmeside underbygger undersøgelsens resultater. Avisens redaktion skriver følgende under »Ethiske retningslinjer«: »Vi har en høj sproglig

Figur 2: Grafisk illustration af bandeordstendenserne i aviserne Politiken (meget stærkt stigende 1999–2018), Information (moderat stigning 1999–2019) og Berlingske (stærkt stigende 1999–2009, stagnation 2009–2019).

etik med en sober anvendelse af sproget. Slangudtryk, herunder bandeord, bringes ikke, medmindre de er af væsentlig betydning for at dokumentere en journalistisk sammenhæng.« (www.kristeligt-dagblad.dk/etiske-retningslinjer). Hvis man derimod leder efter retningslinjer vedrørende brug af bandeord på Politikens hjemmeside (avisen med flest bandeord ifølge vores undersøgelse), leder man forgæves. Politiken har ingen offentligt tilgængelige retningslinjer om brugen

af bandeord i avisen, men flere steder pointerer avisen at citater fra kilder »skal være korrekt gengivet ...« og »Det skal så tæt på det talte sprog som muligt.« I denne avis er det autentiske sprog, der dermed også inkluderer de ekspressive bandeord, det der har været i (www.politiken.dk/om_politiken/art5565827/Politikens-journalistik-og-etik). Det er muligt at det er dette princip der ligger til grund for at Politiken bringer flere bandeord i citater.

Hvilke bandeord bruges?

I undersøgelsen fra 2010 var det bandeordet *sgu* som blev brugt hyppigst i aviserne – faktisk blev *sgu* brugt knap fire gange så meget som nummer to på listen, bandeordet *fuck* (se figur 3).

I maj 2022 udgav denne artikels forfattere artiklen »Generationernes holdninger til bandeord – 10 år senere« i tidsskriftet *Nyt fra Sprognævnet*. Artiklen var en gentagelse af en undersøgelse af yngre og ældre danskeres holdninger til brugen af bandeord i 2011. I artiklen kunne vi konkludere at langt størstedelen af de yngre (13–14 år) respondenter (72%) ikke længere betragter *sgu* som et bandeord, mens størstedelen af de ældre (65+ år) respondenter (71%) stadig anser *sgu* som et bandeord. At de unge ikke (længere) synes at *sgu* er et bandeord (i 2011 mente hele 47% af de unge at *sgu* var et bandeord), kan skyldes at de unge er vokset op med mantraet om at »*sgu* ikke længere er et bandeord«, som var overskrifter aviserne var fulde af i 2011 i forbindelse med udgivelsen af værket *Grammatik over det Danske Sprog* af

Bandeudtryk	Andel af artikler med bandeudtryk i 2009
<i>sgu</i>	40,7%
<i>fuck</i>	10,6%
<i>fandme</i>	10,1%
<i>fucking</i>	8,0%
<i>pis</i>	5,5%
<i>for pokker</i>	4,8%
<i>pokkers</i>	4,6%
<i>shit</i>	3,7%
<i>for fanden</i>	3,5%
<i>for helvede</i>	3,4%
<i>for satan</i>	1,5%
<i>kraftedeme</i>	1,4%
<i>satme</i>	1,3%
<i>damn</i>	0,4%
<i>crap</i>	0,4%
<i>scheiße</i>	0,4%

Figur 3. Procentvis fordeling af bandeord i danske aviser i 2009, som den kom til udtryk i Rathjes undersøgelse fra 2010.

Figur 4. Rangering af bandeord i 1999, 2009 og 2019.

1999	2009	2019
1. <i>sgu</i>	1. <i>sgu</i>	1. <i>sgu</i>
2. <i>lort</i>	2. <i>lort</i>	2. <i>lort</i>
3. <i>for fanden</i>	3. <i>fandeme/fandme</i>	3. <i>fucking</i>
4. <i>pis</i>	4. <i>fucking</i>	4. <i>fandeme/Fandme</i>
5. <i>pokkers</i>	5. <i>pokkers</i>	5. <i>pis</i>
6. <i>fuck</i>	6. <i>pis</i>	6. <i>fuck</i>
7. <i>fandeme/fandme</i>	7. <i>fuck</i>	7. <i>for pokker</i>
8. <i>for pokker</i>	8. <i>for pokker</i>	8. <i>pokkers</i>
9. <i>for helvede</i>	9. <i>for helvede</i>	9. <i>shit</i>
10. <i>shit</i>	10. <i>for satan</i>	10. <i>for helvede</i>

Erik Hansen og Lars Heltoft. Her hævdede forfatterne ud fra et grammatisk synspunkt at *sgu* ikke længere var et bandeord. Mange fik dog ikke de grammatiske forklaringer med, kun at *sgu* var blevet »stuerent«.

På baggrund af at *sgu* ikke i samme grad som tidligere bliver opfattet som et bandeord, kunne man måske forvente at *sgu* bliver brugt endnu oftere i de danske aviser i dag end det gjorde i 2010.

Da vi som tidligere nævnt ikke kan sammenligne resultaterne fra nærværende undersøgelse direkte med resultaterne fra 2010-undersøgelsen (grundet en anden søgemetode), har vi optalt de forskellige bandeord på ny for hvert af de år vi har data fra: 1999, 2009 og 2019. Tabellen er genereret ud fra en manuel optælling af de forskellige bandeords forekomster.

Figur 4 viser at *sgu*, ligesom i undersøgelsen fra 2010, er det hyppigst brugte bandeord efterfulgt af *lort*. Der har dog fundet den interessante udvikling sted i perioden 1999–2019 at *fucking* er gået fra at være uden for top-10 i 1999 til en fjerdeplads i 2009 og en tredjeplads i 2019. Det er ikke overraskende at *fucking* er et hyppigt brugt bandeord i danske aviser hvis man ser på særligt de yngre generationers brug af bandeord. Både i 2011 og i 2021 var *fuck* (eller afledninger deraf) det hyppigst (rapporterede) brugte bandeord blandt de yngre generationer, viser den ovenfor nævnte undersøgelse af generationernes holdninger til og rapporterede brug af bandeord med ti års mellemrum.

Yderligere kan vi iagttagelse i figur 4 at de engelske bandeord har vundet frem i aviserne i den undersøgte periode – på bekostning af de danske: Bandeud-

trykket for *fanden* er røget ud af top 10-listen. Både *fuck*, *shit* og *fucking* er på top-10 i 2019 og ligger i gennemsnit på en 6.-plads, mens det kun var *fuck* og *fucking* der var på listen i 2009, og de ligger gennemsnitligt på 5,5.-pladsen, og i 1999 var det kun de engelske bandeord *fuck* og *shit* der var med, og de var i gennemsnit nede på 8.-pladsen.

Konklusion og diskussion

Vores undersøgelse af bandeord i danske aviser i perioden 1999–2019 viser at der samlet set IKKE er sket en stigning i antallet af bandeord i aviserne. Dem der er nervøse for et forrået sprog, kan altså ånde lettet op – i hvert fald når det gælder aviserne og de eksakte bandeord vi har valgt at undersøge. Årsagen til at antallet af bandeord ikke stiger i aviserne i perioden, kan skyldes at der angiveligt i samfundet de senere år har været et øget fokus på det rå sprog, af nogle kaldet »fucksproget« (jf. fx dsn.dk/ordbog/noid/fucksprog/). Kun i tre aviser ser vi en signifikant stigning, hvor Politiken udmærker sig ved at være den danske avis hvori der bandes mest. Dette kan skyldes at denne avis efter eget udsagn gerne vil være »så tæt på det talte sprog som muligt«, og vi ved at bandeord er hyppigst i talesprog.

At Kristeligt Dagblad er den avis med det færreste antal bandeord er måske ikke overraskende, eftersom man blandt nogle kristne kan finde det synspunkt at man ikke bør bande, og Jesus advarer desuden i sin bjergprædiken mod at sværge. Hvor mange der har denne holdning i det 21. århundre-

de, og om Kristeligt Dagblad har den, ved vi dog ikke.

Når vi ser på hvilke bandeord der bruges nu i forhold til i 1999, så er *fucking* kommet i top-10, og siden 2009, hvor den seneste undersøgelse af bandeord i aviserne blev lavet, er *fucking* blevet endnu hyppigere. Desuden er de engelske bandeord blevet mere populære på bekostning af de danske. Begge de sidstnævnte resultater støttes af fund i tidligere forskning hvor Marianne Rathje og Margrethe Heidemann Andersen i flere artikler har beskrevet brugen af bandeord i tv-realityserien »Ex on the Beach« med unge deltagere. Her er *fucking* også det mest anvendte bandeord i programmet fra 2018–2019, mens en undersøgelse med data fra 2002–2003 derimod har det danske *sgu* som det mest anvendte bandeord blandt unge. Desuden viser Rathje og Heidemann Andersen at de engelske bandeord blandt de unge i realityprogrammet udgør hele 36% af bandeordene, hvor de engelske bandeord i de ældre data med unges talesprog kun udgjorde 10%.

Vi har altså ikke fået flere bandeord i aviserne, men vi har fået flere engelske og dermed ungdommelige bandeord.

Marianne Rathje,
seniorforsker ved Dansk Sprognævn, og
Johanne Niclasen Jensen,
videnskabelig assistent ved Dansk
Sprognævn

Hvad står der? Står der noget?

Af Dorte Duncker

Hvordan ved man at noget er skrift? Det er ikke et spørgsmål vi er vant til at tænke over til daglig, til trods for at vi bliver udsat for beskrevne genstande og overflader overalt og hele tiden; på telefonen, på computeren, i bybilledet, i supermarkedet, i bussen – alle vegne. Vi kan umiddelbart genkende skrift som skrift, endda ofte uden at behøve at læse hvad der står, i forventning om at der står noget, og at det kan læses. Selv på rejser i fremmede lande hvor man hverken kender skrifttegnene eller sproget, betvivler man sjældent at der nok står et eller andet. Men hvad er egentlig kriterierne for skrift? Hvordan skelner man mellem skrift og noget der ikke er skrift? Og hvilke konsekvenser har det at tage fejl?

I historiens løb har spørgsmålet fortrinsvis været relevant for arkæologer og andre oldforskere, og flere af dem kom galt af sted ved enten at afvise noget som skrift, når der senere viste sig faktisk at være tale om skrift, eller ved at påstå at noget var skrift, som senere viste sig ikke at være det. Blandt andre overgik det første Oxford-professoren Thomas Hyde, som i 1700 argumenterede for at den babylonske kileskrift ikke var skrift, og det andet skete for den dansk-islandske oldforsker Finn Magnusen, som i 1844 blev skandaliseret efter at have læst en runeindskrift – der alligevel ikke var

en runeindskrift – på Runamo, en klippeformation i Blekinge som i århundreder havde været genstand for undren.

Runamo er kendt allerede fra Saxos *Danmarkshistorie* (*Gesta Danorum*, o. 1200) hvor klippen er nævnt to gange. Det man havde bemærket, var en ca. 25 meter lang, bugtet sti i klippen mellem to linjer, knap 30 cm på det bredeste sted. Saxo skriver i fortalen at »fladen mellem disse linjer er overalt furet af skrifttegn«. Kong Valdemar (1131–1182) var »dybt forundret og ville gerne vide hvad der stod, så han sendte folk over for at gennemvandre klippen og foretage en nøjere undersøgelse af den række af bogstaver der var at se«. Projektet lykkedes imidlertid ikke, for »de kunne ikke få mening i det fordi selve de udhuggede fordybninger dels var opfyldt med skidt, dels slidt væk af fodtrin så tegnene flød sammen på den nedtrådte sti«. Senere, i den 7. bog, fortæller Saxo om sagnkongen Harald Hildetand at han som et monument over sin far lod »håndværkere indhugge hans bedrifter på den klippe i Blekinge som jeg tidligere har omtalt«.

Antagelsen var altså at der på Runamo, som navnet antyder, fandtes en runeindskrift af høj ælde med relation til personer og begivenheder i danmarkshistorien som man ellers kun kendte til fra Saxo og nogle islandske sagaer. I løbet af de følgende århundre-

der blev der gjort forskellige forsøg på at læse indskriften. I midten af 1600-tallet var det lykkedes at identificere fire skrifttegn som tilsammen kunne læses som stednavnet Lund. Hundrede år senere blev der gjort et nyt forsøg, men denne gang kunne man ikke se at der stod »Lund« nogen steder. Til gengæld blev der ikke sat spørgsmålstejn ved at der var tale om en runeindskrift, men der var enighed om at runerne nok ikke var helt almindelige. Senere i løbet af 1700-tallet besøgte flere oldforskere Runamo uden at komme en læsning nærmere, og det blev foreslået at mærkerne i klippen måske bare var et resultat af påvirkningen fra vind og vejr, og at de altså var naturskabte snarere end menneskeskabte.

Med det formål endegyldigt at afklare om der stod noget på klippen, og hvad der i givet fald stod, drog en komite udpeget af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab en julidag i 1833 til Sverige for at foretage en videnskabelig undersøgelse af Runamo. Komiteens medlemmer var foruden Finn Magnusen filologen og historikeren Christian Molbech, geologen Johan Georg Forchhammer og landskabsmaleren Christian Ferdinand Christensen.

Som de i november samme år skrev i deres fælles *Beretning om Undersøgelsen af Runamo*, havde komiteen tre opgaver: at aftegne »monumentet« med »omhyggelig nøjagtighed«, at undersøge »monumentets eksistens som kunstprodukt« og at sammenligne de »forefundne figurer« med forskellige runealfabeter for at finde ud af om »dette runemonument« kunne være så

gammelt som det angiveligt skulle være ifølge Saxo. Christensens opgave var at lave en nøjagtig aftegning, Forchhammers opgave var at afgøre i hvilket omfang der var tale om et »kunstprodukt« og altså noget menneskeskabt, og Magnusens og Molbechs var at finde ud af hvad der så stod, hvis udfaldet af Forchhammers geologiske undersøgelse blev at der stod noget.

Et kunstprodukt, sandsynligvis runer

I modsætning til Magnusen og Molbech, der begge havde kendskab til runeindskrifter, brystede Forchhammer sig af at være totalt ukyndig hvad angik runer. Stien på Runamo er et geologisk fænomen, en trapgang, en sprække i grundfjeldet fyldt med størknet magma. På grund af temperaturforskelle til den omgivende klippe kan der være dannet naturlige revner eller linjer i trappen. Forchhammer var med sin baggrund som runeignorant geolog ideel til at sondre mellem naturskabte linjer og »kunstige«, dvs. indhuggede. Ved at gå videnskabeligt til værks havde man således sikret sig mod et falsk positivt resultat.

Efter at have undersøgt forholdene på stedet var Forchhammer overbevist om at der forekom såvel naturlige sprækker som linjer der var »upåtvivlelig et kunstprodukt, sandsynligvis runer«, og komiteen vedtog at »mineralogen og geognosten i dette tilfælde måtte have den afgørende stemme«. Det vil sige at Forchhammer ene mand kom til at bestemme hvilke linjer der var indhugget af menneskehånd, og

hvilke der ikke var, og de indhuggede »efterskrev« han med et stykke kridt direkte på klippen. Christensen udførte nu to tegninger: en hvor samtlige linjer på klippen var aftegnet med tynde streger, og en hvor de af Forchhammer efterskrevne linjer var aftegnet med tykkere streger. Dagen efter sammenlignede alle komiteens medlemmer tegningen med de tykke streger med de naturlige forhold på stedet, og senere overførte Christensen de to tegninger til kobbervarler så de kunne trykkes på papir.

De to af komiteens tre opgaver var hermed løst. Magnusen var overbevist om at de linjer Forchhammer havde identificeret som håndhuggede, var runer, men mente også at »der endnu ikke kan have noget håb om deres, eller overhovedet om indskriftens rigtige dechifrerings«. Nogle af tegnene kunne han genkende, andre var ukendte, og der forekom tilsyneladende også binderuner (sammenskrevne runer, a la Bluetooth-logoet), så løsningen af den tredje opgave lod vente på sig.

Højt at flyve, dybt at falde

Hjemme igen sad Magnusen med et aftryk af Christensens kobberplade med de tykke streger og forsøgte på alle måder at få mening ud af dem. Bortset fra at han havde besluttet at notationen måtte være runer, havde han ikke nogen ide om hvordan de skulle læses, eller hvilket sprog han havde med at gøre. Men så, efter ti lange måneders forgæves anstrengelser, fik han et genembrud om eftermiddagen den 22. maj 1834. Magnusen skriver:

da jeg havde eftersat den første korrektur af det første aftryk af den kobberplade, der forestiller de af indskriftens karakterer, som af Prof. Forchhammer vare erkendte for at være indhugne eller frembragte ved kunst, fik jeg tilfældigvis det indfald, at forsøge indskriftens læsning bagfra eller fra højre til venstre. Straks læste jeg da, uden mindste hindring, ordet *hiiltekinn* (*hildekinn* eller *hyldekinn*) og de øvrige fulgte snart efter uden nogen synderlig besværlighed, ved at læse indskriften således, men ellers efter de regler, hvorefter man i Island (og flere lande) fordom har plejet, samt til dels endnu plejer at opløse de såkaldte binderuner (indviklede eller sammenflettede runer). Efterhånden nedskrev jeg ordene, samt fandt straks, at de vare, med undtagelse af selve begyndelsesordene, affattede i det oldnordiske sprog, og udgjorde fuldkommen regelrette, ja endog allittererede vers i det såkaldte *Fornýðalag* (oldtidens versemål) også kaldet *Stark-aðarlag* dvs. Stærkoddens versemål, sandsynligvis af det kvad, som denne kæmpeskjald siges at have digtet om Brávallaslaget, i hvilket Kong Harald Hildetand omkom.

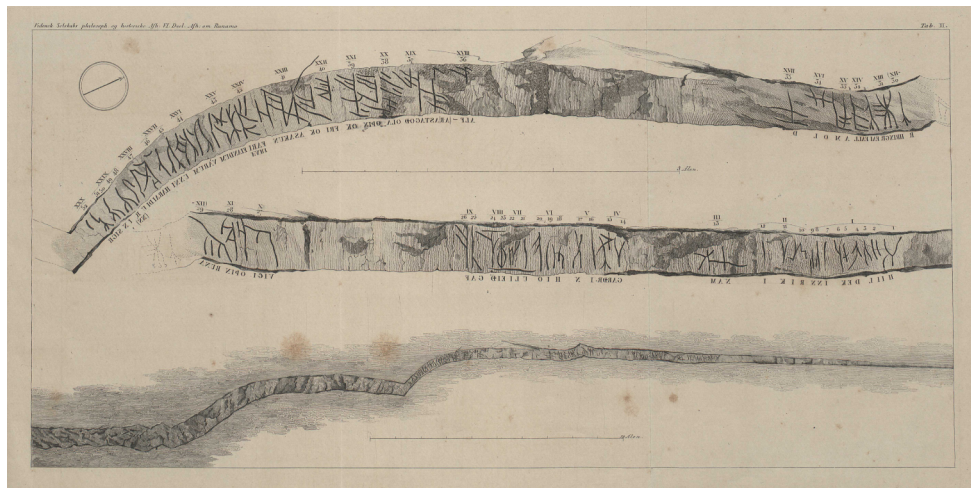
På kun to timer var det lykkedes Magnusen at læse hvad der stod på Christensens kobbertryk (se figur 1). Han trykte sin læsning allerede samme år, men udgav senere et digert værk på 742 sider plus plancher med en udtømmende analyse, *Forsög til Runamo-Indskriftens palæographiske Udvikling og*

Forklaring (1841). Magnusens læsning vakte stor opsigt, ikke mindst fordi den gjorde beretninger hos Saxo og i sagerne til historiske kendsgerninger snarere end blot sagnstof fra en mørk oldtid, og den vandt stor anerkendelse, også internationalt. Magnusen skulle imidlertid snart erfare at den der flyver højt, også kan falde dybt. Meget dybt.

Op gennem 1830'erne var der flere som havde stillet kritiske spørgsmål til om der nu virkelig var tale om en runeindskrift, og i 1844 kom dødsstødet til Magnusens læsning da arkæologen Jens Jacob Asmussen Worsaae udgav sin analyse *Runamo og Braavallelaget. Et Bidrag til archæologisk Kritik*. I 1842 var Worsaae taget til Blekinge

for selv at tage klippen i øjesyn, og det bestyrkede hans tvivl om at der var runer på Runamo. To år senere tog han afsted igen, denne gang i selskab af maleren Chr. O. Zeuthen og en sæk gips. Ved det forrige besøg havde Worsaae ikke haft Christensens tegninger med sig. Det havde han denne gang og kunne nu konstatere at tegningerne som Christensen havde lavet »til dels efter Forchhammers anvisning« og kontrolleret af hele komiteen i 1833, mildt sagt ikke gav noget retvisende billede af forholdene på stedet, men »at næppe en eneste af de mange figurer på Runamo er afbildet rigtigt«.

Worsaae lod Zeuthen lave nye tegninger, uafhængigt af Christensens, og derudover fik han lavet gipsafstøbning-

Figur 1. Magnusens illustration (s. 647, Tabel II) i Forsøg til Runamo-Indskriftens palæographiske Udvikling og Forklaring (1841). Den viser Christensens kobbertryk med tykke streger for de ridser i klippen Forchhammer havde bestemt som menneskeskabte. Magnusen har nummereret ordene med romertal og ridserne med arabiske tal. Nedenunder har han indsat »forsøg til indskriftens dechifrerings med romerske bogstaver, i bagvendt retning (at læse fra højre til venstre)«. Illustration: archive.org.

er i naturlig størrelse af fire partier af Runamo, bl.a. af det parti hvoraf Magnusen på Christensens tegning havde læst begyndelsesordet *hiiltekinn*. Worsaaes konklusion var endegyldig, og især gipsafstøbningerne overbeviste folk om at ikke en eneste af revnerne i klippen var menneskeskabte. Der stod ingenting på Runamo; de skriftlignende mærker var alene »naturspil«. Skandalen var en realitet.

Kriterier for skrift

Magnusen havde altså læst noget som ingen nogensinde havde skrevet – eller hugget. Hvordan kunne han dog finde på det? Hele pointen med skriften er at det der er skrevet, også kan læses, men det forhindrer ikke nogen i at læse noget selv om det aldrig har været skrevet – hvis det i øvrigt opfylder kriterierne for skrift. Det vigtigste kriterium er at de mærker man antager for at være skrift, med sikkerhed kan påvises at være afsat af mennesker. Når det er slået fast, kan man begynde at tage stilling til om man kan identificere en notation og bestemme et skriftsystem, og om man kan gennemskue indskriftens funktion, dvs. hvilke menneskelige aktiviteter dens læsning har til formål at understøtte (sprogbrug, musikudøvelse, beregning osv.). Hvis der er tale om en sproglig indskrift, vil en læsning desuden forudsætte at læseren har kendskab til det pågældende sprog.

Magnusen havde umiddelbart held med alle tre bestemmelser, men hans store fejl var at han stolede blindt på Forchhammers (natur)videnskabelige

afgørelse. Fordi han stolede på at nogle af mærkerne var menneskeskabte, gav det mening for ham at fortsætte bestræbelserne og undersøge om der var tale om skrifte tegn, om de var organiseret i et bestemt skriftsystem, og hvilket sprog de skulle læses på. Det hører også med, som Molbech senere skarp-sindigt bemærkede, at Magnusens læsning var »en læsning, ikke af nogen stenskrift, men af den meddelte tegning af Runamo«. Magnusen havde sidet ved sit skrivebord og ledt efter mønstre i nogle sorte streger på et stykke papir, et materiale som normalt danner grundlag for skrift, og på lang afstand af de fysiske realiteter på den svenske klippe. Så snart Worsaaes kritiske bidrag slog fast at mærkerne på klippen ikke kunne være menneskeskabte, blev ethvert spørgsmål om notation, skriftsystem og sprog ikke bare sekundært og irrelevant, men rent ud komisk.

Bortset fra at Runamo-affæren helt elementært er en god historie, er den også tankevækkende og kan ikke bare henlægges som en underholdende anekdote fra midten af 1800-tallet hvor forskellige empiriske forskningstraditioner med vekslende held var ved at finde deres ben som moderne videnskaber. I sig selv er kernen i historien ikke reserveret til historiske spor.

Et helt parallelt spørgsmål melder sig når vi i dag skal tage stilling til om en e-mail eller sms er autogenereret af en maskine, eller når skole- og universitetslærere står over for at skulle afgøre om en opgave er skrevet af eleven eller den studerende selv, eller om den

er produceret af en overbevisende »kunstig intelligens«, en teknologi baseret på en velunderbygget sprogmodel. Også her er der tale om tekster som ikke er skrevet af NOGEN, men som ikke desto mindre godt kan læses. Blandt grundene til den opstandelse teknologier som fx AI-modellen ChatGPT udløser, skal man ikke bare finde den samlede journaliststands bekymring for udsigten til arbejdsløshed, men også en dybere bekymring for vores evner til og muligheder for på teknologiens præmisser at sondre mellem menneskeskabte artefakter og maskinskabte imitationer.

Som sprogligt medie er skrift i sig selv designet til at kunne eksistere uafhængigt af skribenten i både tid og rum. Den læsende kan kun i visse tilfælde henvende sig til tekstens ophav for at autentificere den, og afhængigt af den tekstbærende genstands bestandighed kan tekstens forfatter for længst være død og borte. Endvidere kan tekster skrives af og »leve videre«, selv hvis den oprindelige tekstbærer skulle gå tabt. Teksten tildeles så at sige sit eget liv, og i stedet for at søge efter svar på hvad der står i den, og hvad meningen med det er, hos den der skrev det, er vi kommet til at opfatte betydning som noget der ligger i ordene selv, i sproget uden for os og uafhængigt af læseren, af forfatteren og den konkrete omstændighed for deres formulering og fortolkning. Blandt andet derfor er det muligt at læse skrift som ingen har skrevet. Hvis vi føler os sikre på at der står noget, kan vi også tage stilling til hvad der står. Det er

den fælde Magnusen sammen med andre uheldige læsere i tidens løb er faldet i, og som man fortsat vil kunne falde i, dog nu ikke med hidkaldelse af en geolog, men en AI-ekspert.

Man kan med lethed forestille sig en moderne pendant til Runamo-skandalen udspille sig, fx hvis nogen på genbrugspladsen finder en gammel 3½-tomme diskette der ser ud til at indeholde en renskrift af et hidtil ukendt manuskript af en berømt afdød forfatter. Fordi teksten er digital, undersøges den først af en AI-ekspert som konkluderer at teksten er menneskeskabt, hvorefter en sprog- eller litteraturforsker i tiltro til denne afgørelse gennemfører en detaljeret forfatteranalyse og argumenterer indgående for værkets autenticitet – hvorefter en anden AI-ekspert underkender den førstes konklusioner og dermed udleverer den sproglige og litterære forfatterbestemmelse til folkedomstolens nådesløse latterliggørelse. En latterliggørelse som vel at mærke vil antage en helt anden karakter end hvis der blot havde været tale om fejlagtig godtagelse af et menneskeskabt falsum.

*Dorthe Duncker,
professor, ph.d., dr.phil.,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet*

Sprogviden: Alt godt fra havet

1. Hvordan betegner man den type mad, som vi på dansk kalder »alt godt fra havet«, på henholdsvis engelsk, tysk, italiensk og fransk?
2. Hvad rimer Brorson på *I havets dybe grunde*?
3. Hvilke fire ord har IKKE noget med havdyr at gøre: (a) *kuffertfisk*, (b) *sølvfisk*, (c) *klovnefisk*, (d) *Nilfisk*, (e) *tangnål*, (f) *havgasse*, (g) *koreografisk*, (h) *søhest*, (i) *tørfisk*, (j) *apokryfisk*, (k) *guldfisk*?
4. Hvilket ordsprog illustrerer udsnittet i figur 1 af Pieter Bruegel den Ældres fascinerende kompakte myldremaleri *Nederlandse Spreekwoorden* (1559)?
5. Hvilken stavemåde er korrekt: (a) *marinbiologi*, (b) *marinebiologi*, (c) *marinabiologi*?
6. Hvilke to sprog har betoning af samme stavelse i disse ord: (a) engelsk *ocean*, (b) tysk *Ozean*, (c) dansk *ocean*?
7. Hvilke hav-ord passer semantisk ikke til temaet? (a) *havsnød*, (b) *Dyrehavs-bakken*, (c) *havgående*, (d) *Havarti*, (e) *havmåge*, (f) *havmølle*, (g) *havstrøm*?
8. Hvad er ikke et hav i gængs forstand: (a) Sortehavet, (b) Det Døde Hav, (c) Det Kaspiske Hav, (d) Sargassohavet, (e) Gulag Øhavet?
9. Udfyld det manglende ord i kraftudtrykket: ... og hav!
10. Udfyld det manglende:» ... tvende have« for at få en sangtitel.
11. Hvilket farvand passer ikke ind her geografisk: (a) Nordsøen, (b) Sydhavet, (c) Vesterhavet, (d) Østersøen?
12. Hvilket hav har lagt navn til en del af 2. Verdenskrig, der er kronologisk afgrænset af angrebet på Pearl Harbour 7. december 1941 og detonationen af *Fat Man* over Nagasaki 9. august 1945?

Figur 1. Udsnit af Pieter Bruegel den Ældres »Nederlandse Spreekwoorden« (1559). Illustration: Wikimedia Commons.